

Αξίες και κοινωνική ζωή.

Γεώργιος Ι. Μαντζαρίδης, Ομότιμος Καθηγητής Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ..

Η έννοια της αξίας χρησιμοποιείται συχνά με ηθικό, κοινωνικό, οικονομικό, αισθητικό και θρησκευτικό περιεχόμενο. Η αξία είναι κάποια ποιότητα ή ιδέα που καλλιεργείται και βιώνεται σε προσωπικό και κοινωνικό επίπεδο· είναι κάτι που ενδιαφέρει, προσελκύει και επηρεάζει τον άνθρωπο, τις ατομικές ανάγκες, τις διαπροσωπικές σχέσεις και την καθημερινή ζωή του. Στις κοινωνικές επιστήμες, και ειδικότερα στην Κοινωνιολογία, που θέλει να λειτουργεί ως μη αξιολογική επιστήμη, οι αξίες αντιμετωπίζονται ως «εμπειρικές μεταβλητές» της κοινωνικής ζωής. Εδώ η εγκυρότητά τους δεν εξαρτάται από την αλήθεια ή την ορθότητά τους, αλλά από την αποδοχή τους ως ορθών και αληθινών εκ μέρους αυτών που τις αποδέχονται. Συχνά η έννοια της αξίας χρησιμοποιείται και στην θεολογία. Εδώ όμως προκύπτει κάποια ιδιαίτερη προβληματική, την οποία και θα αναλύσουμε αργότερα.

Το σύνολο των αξιών ή το αξιακό σύστημα κάθε κοινωνίας δημιουργεί κάποια υπερβατική αναφορά σε σχέση με το άτομο ή το κοινωνικό σύνολο· σχηματίζει μια κατακόρυφη νοητή κλίμακα, που υπερβαίνει το ατομικό και το συλλογικό εγώ. Ο σχηματισμός της κλίμακας αυτής υπαγορεύεται από την έμφυτη διάθεση των ανθρώπων για υπερβατική αναφορά και στήριξη. Άλλωστε και κατά την χριστιανική ανθρωπολογία η «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν» Θεού δημιουργία του ανθρώπου έχει ως βασικό στοιχείο την υπερβατική αναφορά. Εδώ όμως η αναφορά αυτή δεν περιορίζεται στα κοσμικά όρια, αλλά έχει υπερφυσική διάσταση και προοπτική.

Το αξιακό σύστημα και οι επιμέρους αξίες του διασφαλίζουν σταθερότητα στις κοινωνικές δομές και στις καθημερινές σχέσεις των ανθρώπων, περιορίζοντας ταυτόχρονα ως ένα βαθμό και την ιδιοτέλεια. Η ηθική, η κοινωνική και η πολιτική συμπεριφορά του ατόμου και του συνόλου, που εκδηλώνονται σε οριζόντιο επίπεδο, επηρεάζονται και χρωματίζονται συνειδητά ή ασυνείδητα από την σχέση τους με τις αξίες της κατακόρυφης κλίμακας, ενώ ταυτόχρονα συμβάλλουν και στην διαμόρφωσή τους. Έτσι η ποιότητα των αξιών και του αξιακού συστήματος συνυφαίνεται με την ηθική, την κοινωνική, την πολιτική και την θρησκευτική ζωή και συμπεριφορά των ανθρώπων.

Οι αξίες κάθε κοινωνίας ξεκινούν από το «είναι» της κοινωνίας και κατευθύνουν προς κάποιο «ευ είναι». Το «είναι» και το «ευ είναι» της κοινωνίας θεωρούνται άλλοτε από ατομική και άλλοτε από συλλογική οπτική γωνία. Όταν ως πρωταρχική αξία λαμβάνεται το άτομο, τότε το κέντρο του ενδιαφέροντος εστιάζεται σε αυτό. Όταν ως πρωταρχική αξία εκλαμβάνεται η κοινωνία ως σύνολο, τότε το κέντρο του ενδιαφέροντος εστιάζεται σε αυτήν. Στην πρώτη περίπτωση η ποιότητα της κοινωνίας ανάγεται στην ατομική συμπεριφορά

των μελών της και το κέντρο βάρους συνδέεται με την καλλιέργεια ατομικών αρετών. Στην δεύτερη περίπτωση η ποιότητα της κοινωνίας ανάγεται στην συγκρότηση και την δραστηριοποίησή της, ενώ το κέντρο βάρους τοποθετείται στις συλλογικές αρετές, στους θεσμούς και στο κοινωνικό και πολιτικό σύστημα. Και στις δύο περιπτώσεις το αξιακό σύστημα δομείται ωφελιμιστικά· προστατεύει το ατομικό ή το συλλογικό εγώ της κοινωνίας, στηρίζοντας την ατομική ή την συλλογική ιδιοτέλεια και περιορίζοντας το καθολικό άνοιγμά της.

Ας πάρουμε το παράδειγμα της κλασικής ελληνικής αρχαιότητας. Ο άνθρωπος κατά τον Αριστοτέλη είναι «ζώον πολιτικόν». Αυτό σημαίνει ότι υποτάσσεται στην πόλη· «και πρότερον δε τη φύσει πόλις ή οικία και έκαστος ημών εστιν» . Αντίστοιχα λοιπόν ο άνθρωπος υπάρχει για την πόλη, που λειτουργεί ως ενωτικός παράγοντας των πολιτών, ενώ η ηθική του υποτάσσεται στην πολιτική και οι ηθικές αξίες υποτάσσονται στις πολιτικές. Δεν υπάρχει αυτονομία στην ηθική. Εδώ η αυτονόμηση είναι πράξη διασπαστική. Τα επιμέρους άτομα και οι συμπεριφορές τους αυτονομούνται από το σύνολο μόνο με κάποια διαδικασία απομονώσεως. Η αυτονομία χαρακτηρίζει μόνο τον Θεό και τα θηρία. Για τα μέλη της κοινωνίας η αυτόνομηση έχει ως αντίτιμο την απομόνωση.

Η πόλη στην αρχαία Ελλάδα περιείχε την τρίτη διάσταση, την κατακόρυφη, για την συγκρότηση της πολιτικής, κοινωνικής και ηθικής ζωής. Αυτό σημαίνει ότι η όλη ζωή του ανθρώπου συνδεόταν άμεσα με την πολιτική ζωή του και υποτασσόταν σε αυτήν. Η ηθική και η πολιτική, στις οποίες αφιέρωσε ο Αριστοτέλης αντίστοιχα τα συγγράμματά του, Ηθικά και Πολιτικά, συνθέτουν την ενιαία «περί τα ανθρώπεια φιλοσοφίαν», που περιέχει και την διάσταση της κατάκόρυφης προοπτικής. Η προοπτική αυτή οικοδομείται εκ των κάτω. Αποτελεί πολιτική, φιλοσοφική ή θρησκευτική επινόηση του ανθρω-

που με μεταφυσικό, όχι όμως και υπερφυσικό χαρακτήρα. Έτσι και το αξιακό σύστημα παραμένει κλειστό, εγκοσμιοκρατικό, έστω και αν προσλαμβάνει μεταφυσικές προεκτάσεις. Όλα θεμελιώνονται στον άνθρωπο. Αυτό ισχύει και για την θρησκευτική υπέρβαση, που έχει από την φύση της κτιστή προέλευση.

Ο κτιστός άνθρωπος αδυνατεί να εισδύσει στο άκτιστο. Αναγνωρίζει κτιστές αξίες χρήσιμες για την προσωπική ζωή και την κοινωνική συμβίωση. Οι αξίες αυτές συνήθως αυτονομούνται και λειτουργούν στην κοινωνική ζωή ως αυτοαξίες ή μικρές θεότητες. Αυτές ικανοποιούν κάπως τον βαθύτερο πόθο του ανθρώπου για το απόλυτο και το αιώνιο, αλλά στην πραγματικότητα τον αποπροσανατολίζουν, γιατί τον εγκλωβίζουν και τον καθηλώνουν στην προσκαιρότητα και την κτιστότητα. Κάτι παραπλήσιο επισημάνθηκε και για την νεώτερη εκκοσμικευμένη Ευρώπη, σύμφωνα με το οποίο αυτή «δεν πάσχει από αθεϊσμό αλλά από πολυθεϊσμό· δεν πάσχει από την έλλειψη θεών αλλά από υπερβολικά πολλούς θεούς. Χάνοντας τον γνήσιο Θεό, αυτή ήθελε να χορτάσει την πείνα της με τη δημιουργία πολλών ψευδών θεών, ειδώλων» .

Παραπομπές:

[1] Πρβλ. Η. Becker, «Αξία», Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών, Unesco, Αθήναι 1972, σ. 63.

[2] Αριστοτέλους, Πολιτικά Α'1253a18-19.

[3] Βλ. Αριστοτέλους, Ηθικά Νικομάχεια Χ,9,1181b15.

[4] Ιουστίνου Πόποβιτς, Φιλοσοφικοί κρημνοί, Ι. Μ. Χιλανδαρίου, σ. 222.